

УДК 615.15:378.145/.147: 312-053.3

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ФАРМАЦІЇ

Котвицька А. А., Суріков О. О., Кубарєва І. В., Черкашина А. В., Лобова І. О.

Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна

socpharm@ukr.net

У статті представлено дослідження становлення та розвитку соціально-біхевіористичних наук в фармацевтичній освіті різних країн. Проаналізовано міжнародний досвід формування дисципліни соціальна фармація та спектру її наукових досліджень, представлено ключові тенденції, фактори, події, місця та імена у її становленні. Проведено аналіз та узагальнення програм викладання соціальної фармації у різних країнах.

Ключові слова: соціальна фармація, науковий напрямок, фармацевтична освіта.

За даними історичних джерел дії фармацевтичних працівників, як правило були зосереджені, на виготовленні ліків, їх розподілом між лікувально-профілактичними закладами та населенням. Проте швидке зростання фармацевтичної промисловості у другій половині ХХ сторіччя, практично нівелювало функцію виготовлення ліків в аптеці. Оригінальна упаковка препарату, промислове фасування, інструкція з медичного застосування, що надає інформацію про дозування, частота використання, можливі побічні реакції, разом зі швидким розповсюдженням комп'ютерної техніки та спеціальних програм в аптеках, призвели до перегляду ролі фармацевтів та провізорів [6, 7, 8].

Вплив технологій, зміна вимог до професійної діяльності фармацевтичних працівників на їх професійну роль вже наприкінці 70-х та на початку 80-х років ХХ сторіччя відчувалася у Великобританії. За дослідженнями Eaton та Webb (1979 р.) встановлено, що на той момент, професійні знання фармацевтів використовувалися не в повному обсязі, що розцінювалося, як неефективні витрати суспільних коштів на підготовку фахівців.

У відповідь на встановлені факти, Комісія з фармації Сполученого Королівства Великої Британії замовила незалежне дослідження для визначення «справжньої та перспективної ролі аптеки, та її потенційного внеску в охорону здоров'я». Звіт комітету Nuffield висунув на перше місце важливість розширення ролі фармацевтів, що було інноваційним на той час та стало каталізатором змін у галузі охорони здоров'я та фармації [8, 14].

Розширення ролі фармацевтів передбачало консультування пацієнтів у разі нескладних захворювань та симптомів, ведення обліку фармакотерапії, надання послуг за місцем проживання, надання порад лікарям та проведення нескладних діагностичних операцій (вимірювання артеріального тиску, показника глюкози в крові та рівня холестерину). У разі надання даних послуг фармацевту передбачалася винагорода, що певним чином впливало на рентабельність установ. Дані тенденції мали вигоди як для лікарів так і для пацієнтів. Так лікарі отримували можливість більш якісного догляду за хворими, пацієнти – можливість отримання кваліфікованих консультацій, з подальшим визначенням ефективності призначення ліків, що на сьогодні є загальною практикою більшості аптек у Британії (майже 96 %) [11, 16]. Такі нововведення посилили позиції фармацевтів, що дозволило їм інтегруватися в систему охорони здоров'я, а також сприяли підтримці здоров'я пацієнтів.

Проте, такі заходи висвітлили проблеми професійної конкуренції, як приклад – надання послуг в аптеці та формування звітів про лікування, суперечили професійним обов'язкам та інтересам лікарів. У результаті діяльність фармацевтів вимагала роз'яснень, як для лікарів, так і для організацій з захисту прав пацієнтів. У скаргах, що надходили на адресу фармацевтів, зазначалося, що вони не в змозі ідентифікувати потенційно небезпечні захворювання, призначати відповідне лікування, спрямовувати пацієнтів до лікарів [2].

Тенденції, що мали місце в практичній фармації спричинили низку змін в освіті фармацевтичних фахівців. За результатами проведених досліджень було встановлено сфери фармацевтичної практики, які необхідні у навчанні

фармацевтів та є корисними у професійній діяльності. Так до програм навчання фахівців фармації було введено соціальні та поведінкові науки, а також додано один рік навчання перед здачею ліцензійного іспиту (інтернатура) [1]. Такі трансформації призвели до формування нової на той час дисципліни – соціальної фармації [4].

Проте найбільш ранні згадування про соціальні та біхевіористичні напрямки у фармації відзначаються у *Сполучених Штатах Америки*. Так у 1950 р. в університеті Вісконсіна, де після закінчення фармацевтичного факультету та Школи бізнесу працював Dr William Apple, якому було запропоновано участь у програмі уряду із дослідження післядипломної освіти фармацевтичних фахівців. Майже одночасно в *університеті Пердью* м. Уест-Лафайєтт, штат Індіана, після закінчення Школи бізнесу працював Dr Robert Evanson, який викладав курс фармації з акцентом на роздрібну реалізацію ліків та управління малим бізнесом на відміну від загального маркетингу та управлінської орієнтації, що викладалися в інших університетах. Приблизно в цей же час Dr Joseph McEvilla запровадив програму з фармацевтичної економіки в *університеті Пітсбурга в Пенсільванії*, яка була розрахована на студентів вищих курсів та використовувалася для дослідження фармацевтичної промисловості. В *Мічигані* під керівництвом Dr Stephen Wilson була запроваджена програма з історії фармації [3, 6, 15]. Як свідчить міжнародний досвід саме ці імена, дати, міста, університети сформували основу для викладання соціально-поведінкових дисциплін та запровадження ступеня магістра природних наук, що стало прообразом соціальної фармації.

Визначною подією у формуванні соціальної фармації, як науки була конференція, яка відбулася у Медисоні, у 1969 р. за участю й організацією Dr Sonnendecker [3]. Під час конференції обговорювалися проблеми, переваги та можливості викладання та дослідження суспільних наук у фармації.

Взагалі програма навчання тих часів мала два основних напрямки: адміністративно-організаційний та соціологічний. Саме через такий стан викладання дисциплін у 1977 р. в *університеті Міннесоти* відбулася

реорганізація та формування відділу Соціальної та адміністративної фармації, у складі якого працювали соціальний психолог, медичний соціолог та економіст, які повинні були привнести новий досвід для фармацевтичної практики [15].

Однією із найбільш значимих подій того часу стало опублікування першого підручника «Фармацевтична практика: соціальні та біхевіористичні аспекти» (Pharmacy practice: social and behavioral aspects) авторів Albert I. Wertheimer та Mickey C. Smith, перше видання якого вийшло у 1974 р. Вказане видання виступало універсальним підручником, який включав оригінальні статті та скорочені варіанти перевиданих літературних джерел. За допомогою вказаного підручника й відбувалося викладання соціальної фармації в навчальних закладах багатьох країн світу. Друге видання підручника вийшло у 1980 р., третє – 1989 р. Так у 1972 р. у Філадельфійському фармацевтичному коледжі відбувся перший випуск магістрів фармації, у 1974 р. – кандидатів наук, докторів філософії [3].

З 1974 по 1990 р. загальний випуск кандидатів наук склав 60 осіб, що було рівним випуску магістрів за вказаний проміжок часу. Більшість випускників знайшли роботу в освіті та науці, зокрема на фармацевтичному факультеті, решта в медичних школах, фармацевтичній промисловості, страхових організаціях та контролюючих органах, а також в Управлінні з контролю за харчовими продуктами та ліками (Food and Drug Administration). Деякі з фахівців стали членами професійних асоціацій та товариств, консультантами, виконували громадські обов'язки.

Враховуючи етапи становлення та розвитку соціальної фармації, можна стверджувати, що місце соціальної фармації в навчальних планах багатьох країн світу стає все більш вагомим. Глибоке розуміння проблем, пов'язаних з соціальною фармацією, допомагає фахівцям фармації спеціалістам у подальшому поліпшенню стану здоров'я. За думкою фахівців охорони здоров'я та фармації для забезпечення визнання ролі соціальної фармації серед інших спеціалістів охорони здоров'я, як окремого напрямку у фармацевтичній освіті, вимагає розкриття її змісту, завдань та сфери наукових досліджень.

У багатьох країнах навчальні плани з соціальної фармації відрізняються один від одного, враховуючи істотну відмінність у професійній ролі фармацевтичних фахівців. Однак одним з основних обов'язків фармацевтів в усіх країнах є реалізація лікарських засобів та надання інформації щодо застосування лікарських засобів пацієнтам, враховуючи психологічні та поведінкові аспекти взаємодії.

Таким чином, знання з соціальної фармації сприяють підвищенню значимості фармацевтичних фахівців у суспільстві, сприяють раціональному використанню лікарських засобів та вирішують питання взаємодії фармації та суспільства.

Встановленим фактом є те, що соціальна фармація буде завжди залишатися вкрай необхідною та пріоритетною для досліджень у сфері фармації, поки будуть існувати ЛЗ та людина. Проте й до цього часу соціальна фармація у порівнянні з іншими науками та дисциплінами є достатньо новою в галузі охорони здоров'я та фармацевтичного забезпечення, й потребує постійного розвитку, підтримки та стимулювання. ***Пріоритетними напрямками досліджень в полі зору соціальної фармації є фармакоекономіка, фармакоепідеміологія, фармацевтичний нагляд, соціально-поведінкові аспекти здоров'я та ліків, дослідження якості життя, управління фармацевтичною сферою, маркетинг та економіка у фармації*** [5].

У контексті соціальної фармації, наука це діяльність, яка спрямована на пояснення природних та соціальних явищ через використання систематичного нагляду, експериментування, реєстрацію спостережень та їх аналізу [10, 13].

Таким чином, головною метою наукової діяльності з позиції соціальної фармації є удосконалення фармацевтичної практики та системи охорони здоров'я шляхом емпіричних досліджень та теоретичного аналізу. Наукова діяльність з соціальної фармації забезпечує міжнародну та міждисциплінарну взаємодію, обговорення та поширення знань, що пов'язані зі здоров'ям та системою й практикою охорони здоров'я. Найбільш авторитетними періодичними виданнями в галузі соціальної фармації є наступні:

- Research in Social and Administrative Pharmacy (RSAP);

- International Journal of Pharmacy Practice (IJPP);
- International Journal of Clinical Pharmacy (IJCP).

Соціальна фармація – нова дисципліна для нашої країни, тому під час формування структури та змісту навчальних програм та наукових досліджень обов'язковим є врахування національних особливостей розвитку фармацевтичного ринку та фармацевтичної освіти. Стрімкий розвиток світової економіки, медичних наук та технологій, покращення життєвого рівня багатьох країн, впливають на віддаленість медичної допомоги та потреби охорони здоров'я, які стають все більш значними, у тому числі й в Україні. Окрім того у світовому просторі існує зростаюча потреба в розробці нових препаратів, їх дослідженні та оцінці використання.

Зазначені тенденції, швидкий розвиток фармацевтичних наук та технологій, викликають підвищення вартості лікарських засобів, що разом з ірраціональним їх використанням викликають низку соціальних проблем.

На сьогодні ці проблеми є досить значимими для багатьох країн та їх урядів, для вирішення яких вони разом із науково-дослідними інститутами мають розробляти програми з проведення всеохоплюючих та системних досліджень соціальних проблем, пов'язаних з лікарськими засобами та їх використанням [9, 13].

Соціальна фармація, як науковий напрямок досліджень в багатьох країнах є достатньо розвинутою. Тому для вітчизняної системи охорони здоров'я та фармації важливим є вивчення міжнародного досвіду з вивчення формування соціальної фармації.

Необхідно зазначити, що соціальна фармація навіть за кордоном є новим науковим напрямком, який включає методології та теорії соціально-психологічних наук, з метою дослідження більш широкого діапазону фармацевтичної діяльності. При цьому головними напрямками для досліджень є *юридичні, етичні, економічні, політичні, соціально-психологічні проблеми використання лікарських засобів* [12]. Головною метою дослідження та вивчення соціальної фармації є безпечне та раціональне використання лікарських засобів.

З метою виявлення відмінностей у підготовці фармацевтичних фахівців за соціальним спрямуванням в Україні та за кордоном, нами було проведено аналіз викладання соціальної фармації у різних країнах [5, 7, 14]. Дослідження проводилося шляхом узагальнення програм та формування повного переліку тем та змісту дисципліни «Соціальна фармація» представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Структура програми соціальної фармації

Тема	Зміст
Здоров'я та захворювання	визначення, індикатори, охорона здоров'я, моделі систем охорони здоров'я, роль фармацевтичних працівників, соціальний розподіл хвороб
Фармацевтичні кадри	професії, реєстр фармацевтів, професійні стандарти, професійна діяльність
Медицина, призначення та застосування ліків	активний фармацевтичний інгредієнт, фармацевтичний ринок, лікар та фармацевтична інформація, фактори що впливають на споживання лікарських засобів, проблеми використання ліків
Безпека лікарських засобів	визначення побічної дії, прояви побічних реакцій, типи побічних ефектів, помилки при прийомі ліків, взаємодія лікарських засобів, роль фармацевтичних працівників в ідентифікації та запобіганні помилок
Соціальна фармація, клінічна фармація, фармацевтична опіка	визначення, історія, проблеми у наданні фармацевтичної опіки
Етика, ділова етика, медична етика	визначення, джерела проблем, інформована згода пацієнта, етика у фармацевтичній практиці, відповідальність
Вступ до психології, комунікацій	визначення, індивідуальні характеристики особистості, характер, емоції, співчуття, комунікаційні моделі, комунікаційні стадії
Комунікації у фармації, зв'язок між фахівцями	напрямки консультацій, комунікаційні бар'єри особливості призначення ліків різним соціальним групам – дітям, особам похилого віку, хворим на хронічні захворювання
Введення у фармацевтичний нагляд	проблеми осіб похилого віку та хронічних хворих, поліпрагмазії, сприяння раціональному застосуванню, співпраця з медичними працівниками

Фармацевтична інформація, просування та реклама лікарських засобів	визначення, історія фармацевтичної інформації, особливості призначення та використання безрецептурних препаратів, інформація про ліки в інтернеті, інструкції про медичне застосування ліків
Фармацевтичний сектор галузі охорони здоров'я	види аптек, показники діяльності аптек, інтернет-аптеки, електронні призначення
Проблеми наркоманії	політика боротьби з наркоманією
Лікарська політика	визначення, філософія, торгівельний маркетинг, сервісний маркетинг, планування маркетингу, маркетингові комунікації
Торгівельний маркетинг	сутність, визначення, комплекс маркетингу (продукт, ціна, місце, просування)
Поведінка споживачів, реалізація та сервіс	визначення, просування, стимулювання збуду, задоволення потреб споживачів
Фармацевтичний маркетинг	інноваційні ліки, інноваційне обслуговування – головні цілі та задачі, планування стратегій

Окрім сприйняття соціальної фармації як навчальної дисципліни, вона розглядається як науковий напрямок при підготовці на поза дипломному рівні й передбачає вивчення наступних аспектів з наукової точки зору [11, 13]:

- вступ до соціальної фармації (історія, визначення, вивчення дисципліни, зв'язок з іншими дисциплінами, складові сталого розвитку фармацевтичного сектору);
- соціальні дослідження у фармації (фармацевтичні школи у світі, соціальні дослідження фармації, історія досліджень, теоретична та практична фармація);
- методи досліджень у соціальній фармації I (дизайн дослідження, інструменти дослідження достовірність та надійність, інтерв'ю, фокус-групи, включене спостереження);
- методи досліджень у соціальній фармації II (оцінка фармацевтичних послуг – дизайн, структура, методи та вимірювачі);
- взаємозв'язок дисциплін (зв'язок соціальної фармації, клінічної фармації, фармацевтичної допомоги та професійної етики).

Таким чином за результатом проведеного дослідження становлення та розвитку соціальної фармації, визначено, що дана дисципліна є необхідною для підготовки фармацевтичних фахівців, а також проведення багатьох наукових досліджень. В історичному аспекті зародження соціальної фармації майже одночасно відбувалося в 70-80-х роках ХХ століття в Сполученому Королівстві Великої Британії та Сполучених Штатах Америки.

У Сполучених Штатах формування соціальної фармації відбувалося шляхом впровадження у навчальний процес фармацевтичних фахівців соціально-орієнтованих дисциплін та поступової їх трансформації до соціальної фармації, у Великобританії – як наслідок наукових досліджень соціальних потреб населення, рівня розвитку системи охорони здоров'я та визначення пріоритетних напрямів у підготовці фармацевтичних фахівців.

Одночасно з розвитком навчальної дисципліни, соціальна фармація формувалася і як науковий напрямок, були визначені пріоритетні напрямки досліджень, видано підручники та засновано спеціалізовані періодичні видання.

Вивчення навчальних програм підготовки фармацевтичних фахівців, показує, що деякі з тем та питань курсу Соціальної фармації, що викладаються в наших навчальних програмах входять до інших дисциплін, проте залишаються й такі які для нас є новими чи не повністю впроваджені в навчальний процес. Тому вважаємо за необхідне подальше постійне вивчення міжнародного досвіду викладання дисциплін соціального спрямування, що, до речі, й здійснюється кафедрою соціальної фармації, та поступове впровадження тематики й окремих питань з Соціальної фармації в наші навчальні програми.

Література:

1. Anderson C. Social pharmacy: the current scenario / C. Anderson. – Indian J Pharm Pract. – 2008. – №1. – P.1-5.
2. Chen T. A Exploring elements of interprofessional collaboration between pharmacists and physicians in medication review / T. Chen, de Almeida Neto. – Phar World Sci. – 2007. – №29. – P. 574-576.

3. Dolinsky D. Social/behavioural pharmacy in the united states – the state of the art / D. Dolinsky. – Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics. – 1990. – №15. – P. 155-163.
4. Harding G. Defining social pharmacy / Harding G, Taylor K. – Int J Pharm Pract. – 1995. – №2. – P. 62-63.
5. Harding G. Teaching social pharmacy: the UK experience / G. Harding, K. Taylor. – Pharm Educ. – 2006. – №6. – P. 125-131.
6. Johnson C A. Behavioural pharmacy / C A Johnson, A I Wertheimer. – American Journal of Pharmacy Education. – 1979. – №43. – P. 257-261.
7. Manasse H R. Pharmacy administration and its relationship to education, research and practice / H R Manasse, T D Rucker. – Journal of Social and Administrative Pharmacy. – 1984. – №2, P. 127-135.
8. Nuffield Committee of Inquiry into Pharmacy. Pharmacy: A report to the Nuffield foundation. London: Nuffield Foundation, 1986. – Режим доступа: http://hansard.millbanksystems.com/lords/1986/jun/04/pharmacy-nuffield-foundation-report#S5LV0475P0_19860604_HOL_165.
9. Pauline T. Norris. Challenges facing social pharmacy / Pauline T. Norris. – Research in Social and Administrative Pharmacy. – № 5 – 2009. – P. 195-196.
10. Richard R. Cline. Science, Innovation, and Innovation in the Science of Pharmacy / Richard R. Cline, Marcia M. Worley, Salisa C. Westrick, Jon C. Schommer. – INNOVATIONS in pharmacy. – 2010. – № 1.
11. Ryan K. Teaching social sciences to undergraduate pharmacy students: an international survey / Ryan K, Bissell P, Anderson C, Morgall Traulsen J, Sleath B. – Pharm Educ. – 2007. – №7. – P. 1-9.
12. Shane L. Scahill Placing “culture” at the center of social pharmacy practice and research / L. Shane. – Research in Social and Administrative Pharmacy. – №1. – 2013. – P. 1-3.
13. Social pharmacy as a field of study: the needs and challenges in global pharmacy education / Hassali MA, Shafie AA, Al-Haddad MS, Abduelkarem AR, Ibrahim MI, Palaian S, Abrika OS // Res Social Adm Pharm. – 2011. – №4. P. 415-420.

14. Svarstad BL. Development of behavioral science curricula and faculty in pharmacy: some issues requiring attention / BL. Svarstad. – Am J Pharm Educ. – 1994. – №54. – P. 177-183.
15. Wertheimer A. Social/behavioural pharmacy: the Minnesota experience / A. Wertheimer. – J Clin Pharm Ther. – 1991. – №16. P. 381-383.
16. Working Party on Social and Behavioural Science Report. London, UK: The Royal Pharmaceutical Society of Great Britain. Режим доступа: www.rpsgb.org.uk/pdfs/coun0408-C-60.pdf.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФАРМАЦИИ

Котвицкая А. А., Суриков А. А., Кубарева И. В., Черкашина А. В., Лобова И.А.
Национальный фармацевтический университет

Резюме: В статье представлено исследование становления и развития социально-бихевиористических наук в фармацевтическом образовании разных стран. Проанализирован международный опыт формирования дисциплины социальная фармация и спектра её научных исследований, представлены ключевые тенденции, факторы, места и имена в её возникновении. Проведено анализ и обобщение программ преподавания социальной фармации в разных странах.

INTERNATIONAL PRACTICE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL PHARMACY

Kotvitska AA, Surikov OO, Kubareva IV, Cherkashina AV, Lobova IO
National University of Pharmacy

Summary: The article presents the study of the formation and development of social and behavioral sciences in the pharmaceutical education in different countries. Analyzed international experience in the discipline of social pharmacy and its range of scientific research, are the key trends, the factors, the place and the names of its occurrence. The analysis and synthesis of teaching of the social pharmacy programs in different countries.